د علامه حبيبي د شلم تلين په مناسبت:

په شلمه سدۍ کې

د افغانستان هنر

۱۲۸۰ - ۱۳۵۲ ش / ۱۳۱۹ - ۱۳۹۴ ق

(۱۹۰۱ - ۱۹۷۳م)

ليکوال

علامه عبدالحی حبيبي

د

ډاکتر خوشحال حبيبي او حبيب الله رفيع

په اهتمام

Ketabton.com

۱۳۸۳

(c) ketabton.com: The Digital Library

کتابپېژندنه:

د کتاب نــوم: په شلمه سدۍ کې دافغانستان هنر.

لـــــيکـــوال : علامه عبدالحی حبيبي

نــــــاشــــر : دعلامه حبيبي د څېړنو مرکز.

دچاپ مهتمم: محمد نبي تدبير

کـــمـــــــپوز: محمديوسف "ستانکزی"

د چـــاپ ځای: د احمد صنعتي مطبعه

دچـــاپ کال : ۱۳۸۳ هـ ش ۲۰۰۴ م

د چـاپ شمېر: ۱۰۰۰ ټوکه

(c) ketabton.com: The Digital Library

دعزیزالدین وکیلي پوپلزي په قلم لیکل شویدی ۱۳۶۰

نــوم: په شلمه سدۍ کې دافغانستان هنر.
ـوال : علامه عبدالحی حبیبي
ـــر : دعلامه حبیبي د څېړنو مرکز.
هتمم: محمد نبي تدبیر
ـپوز: محمد یوسف "ستانکزی"
ځای: د احمد صنعتي مطبعه
کال : ۱۳۸۳ هـ ش / ۲۰۰۴ م
شمېر: ۱۰۰۰ ټوکه

(c) ketabton.com: The Digital Library

فهرست

لومړی مخ	سرليك
	د لوی او بخښونکي خدای په نامه
۱	سريزه
۳	۱ خطاطي
۷	۲ نقاشي او رسامي
۱۱	۳ ننداري، پيښي
۱۷	۴ ساز و آواز، اتڼ
۲۸	۵ ودانۍ او معماري
۳۱	۶ د کاليو صنعت
۳۳	۷ مفروشات
۳۵	۸ سنگتراشي او حکاکي
۳۷	۹ مسگري او آهنگري
۳۹	۱۰ ترکاڼي
۴۱	۱۱ ګاولي او څپلۍ جوړول
۴۲	۱۲ سراجی
۴۳	۱۳ کلالي
۴۵	۱۴ زرگري
۴۶	دولتي تشبثات

(c) ketabton.com: The Digital Library

فهرست

ـ مخ
او بخښونکي خدای په نامه لومړی
.... ۱
ي ۳
او رسامي ۷
ې، پېښې ۱۱
آواز. اتڼ ۱۷
ـ او معماري ۲۸
و صنعت ۳۱
ـات ۳۳
راشي او حکاکي ۳۵
ـري او آهنګري ۳۷
ي ۳۹
ې او ځپلۍ جوړول ۴۱
ی ۴۲
ې ۴۳
ي ۴۵
ي تشبثات ۴۶

د لوی او بخښونکي خدای په نامه

افغانستان یو لرغونی هېواد دی چې ژوند یې په دریوسره بېلو دورو کې مطالعه کېږي:

یوه تر تاریخ وړاندې دوره ده، چې غارمېشتو انسانانو ژوند پکې پیل کړی او له پنځوس زر کلونو وړاند زمانې نه یې د خپلو ابتدایي صنایعو، هنرونو اوکارونو نخښې راپاتې دي، دوی لومړی له ډبرو نه دښکاراوکار ډېر ابتدایي افزار جوړکړي او کله یې چې د ژوند اړتیاوې پوره شوې نوبیا یې د خپلې استوګنې دغارونو پر دېوالونو ډېر ابتدایي انځورونه جوړکړي چې د افغانستان په شمال کې یې په خپلوسمځو کې دنورو انځورونو ترڅنګ د انسان څېره هم د خرمېږي په بڼه جوړه کړې او همداسې یې ورو – ورو ډبرین، خاورین او بیااوسپنیز لوښي او افزار جوړکړي او صنایع او هنرونه یې په لومړنی بڼه رامنځ ته کړيدي.

لومړی

(c) ketabton.com: The Digital Library

دوهمه نیمه تاریخي، افسانوي یاد سرودونو دوره ده، دا دوره د افغانستان د ژوند داسې ځانګړې دوره ده چې د نورې نړۍ له ژوند نه بېله ده. په دې دوره کې لیك لاته ؤ پیدا شوی خو په آریاناکې ریشیانو (روحاني شاعرانو) د خپلو اخلاقي شعرونو په ویلو سره د خلکو لارښوونه کوله او په شفاهي توګه د روزنې او زده کړې دوره پیل شوې وه.

دریمه دوره د هېواد تاریخي دوره ده چې په دې دوره کې لیك را پیدا شوی ؤ، مدبر پاچا یما یا جمشید دهېواد په لرغوني پلازمېنه بلخ کې دیوه پاخه آریایي تمدن بنسټ ایښی ؤ او بیا وروسته سپین تمان زردښت د ښې منني، ښې وینې او ښې کړنې دین رامنځ ته کړ، بیا آریانا ته د سکندر په راتلو یوناني تمدن له آریایي تمدن سره غاړه غړی شو، تر هغې وروسته افغانستان ته بودایي دین راغی، ددې او د نورو پېښو او تجربو په نتیجه کې صنایعو او هنر وده وکړه خصوصاً د بودایي دین له راتلو سره په انځور ګرۍ او مجسمه جوړولو کې دګندهارادآرټ ځانګړی مکتب رامنځ ته شو او په افغانستان کې په زرګونو هنري آثار خلق او ابداع شول.

افغانستان ته د اسلام د سپیځلي دین په راتلو د صنایعو او هنر په نړۍ کې نوې تجربې وشوې. ښکلي او ظریف صنایع دود شول خصوصاً دخطاطۍ، تذهیب، میناتور او صحافۍ فنونو او هنرونو ښه وده وکړه او فني سبکونه اومکتبونه رامنځ ته شول.

اروانباد علامه عبدالحی حبیبی چې دهېواد نوښتګر لیکوال، سترګور مورخ او پوه او پوخ عالم ؤ دخپلو ژورو علمي او تاریخي

(c) ketabton.com: The Digital Library

يمه تاريخي، افسانوي ياد سرودونو دوره ده، دا دوره د
ژوند داسې ځانګړې دوره ده چې د نورې نړۍ له ژوند نه
دې دوره کې ليك لاته ؤ پيدا شوی خو په آريانا کې
رحاني شاعرانو) د خپلو اخلاقي شعرونو په ويلو سره د
ونه کوله او په شفاهي توګه د روزنې او زده کړې دوره

وره د هېواد تاريخي دوره ده چې په دې دوره کې ليك را
، مدبر پاچا يما يا جمشيد دهېواد په لرغوني پلازمېنه
پاخه آريايي تمدن بنسټ اېښی ؤ او بيا وروسته سپين
د ښې مننې،ښې وينې او ښې کړنې دين رامنځ ته کړ،
ه د سکندر په راتلو يوناني تمدن له آريايي تمدن سره
تو، تر هغې وروسته افغانستان ته بودايي دين راغی،
رو پېښو او تجربو په نتيجه کې صنايعو او هنر وده وکړه
بودايي دين له راتلو سره په انځور ګرۍ او مجسمه
ې دګندهارادآرټ ځانګړی مکتب رامنځ ته شو او په
کې په زرګونو هنري آثار خلق او ابداع شول.
تان ته د اسلام د سپيڅلي دين په راتلو د صنايعو او هنر
ې نوې تجربې وشوې.ښکلي او ظريف صنايع دود شول
خطاطی، تذهيب، ميناتور او صحافی فنونو او هنرونو
ع او فني سبکونه اومکتبونه رامنځ ته شول.
. علامه عبدالحی حبيبی چې دهېواد نوښتګر ليکوال،
ؤرخ او پوه او پوخ عالم ؤ دخپلو ژوروعلمي او تاريخي

څېړنو په ترڅ کې د افغانستان پر صنايعو او هنر ګڼې څېړنې کړې وې چې په دې لړ کې، يې له مقالو او رسالو نه نيولې تر پنډو کتابونو پورې کښلي وو، ((هنر عهد تيموريان)) داستاد داسې اثر ؤ چې په لويه کچه او تر زرو زيات مخونه يې درلودل او هم يې په وخت په دې برخه کې ګڼې مقالې او رسالې ليکلې دي.

په دې لړ کې د دوی په آثارو کې يوه دري رساله د ((يادداشتها در تاريخ صنايع افغانستان)) په نامه شته چې په **۱۳۴۳** کال د آريانا مجلې په پنځوګڼو کې پر له پسې خپره شوې ده، په دې رساله کې دافغانستان په اسلامي دوره کې دخطاطی، نقاشی، مصوری،تذهيب، صحافی، فلزکاری، منسوجاتو، غالی او بدنې، ودانيو او ترکاڼی د صنايعو او هنرونو په باب مطالب ليکل شوي او ژوره څېړنه پرې شوې ده.

همدا راز ددوی په آثارو کې ((په شلمه سدۍ کې د افغانستان هنر)) يوه پښتو قلمي رساله شته چې معاصره خطاطي، نقاشي او رسامي، ننداري او تياتر، ساز، اوازاو اتڼ، ودانۍ او معماری،د کاليو صنعت، مفروشات، سنګتراشي او حکاکي، مسګري او آهنګري، ترکاڼي، ګاولې او څپلۍ جوړول، سراجي، کلالي،زرګري اوپه دې برخه کې دولتی تشبثات څېړي.

په دې رساله کې لوی استاد له ۱۲۸۰ تر **۱۳۵۲** کال پورې د افغانستان هنر څېړلی خو د ليکلو کال يې تر **۱۳۵۷** کال وروسته دی ځکه لومړنۍ مسوده يې د همدې کال د يوه چاپي کليز د پاڼو پر

(c) ketabton.com: The Digital Library

شا کنبلي او هم د ۱۳۵۹ کال يادونه لري او په دې توګه دا کوچنی خو موجز اثر دده د ژوند له وروستيو آثارو څخه شميرلای شو.

په حقيقت کې دا دوارې رسالې په اسلامي دوره کې د افغانستان پر صنايعو او هنر رڼا اچوي. ددې صنايعو او هنرونو له ښو څخه مو خبروي او ددې ښکلو صنايعو صنعتکاران او هنرمندان راپيژني.

د علامه حبيبي د څېړنو مرکز چې د لوی استاد دآثارو د راټولولو او خپرولو دنده لري. له دې دوارو رسالو څخه هم د ورې وځنډيلې او چاپ ته يې چمتو کړې چې په يو وخت خپرې شي او دافغانستان د صنايعو او هنر دمينه والو تنده ماته کړي.

موږ به هڅه کوو چې د علامه حبيبي ټول ناچاپه او چاپي کتابونه او رسالې په ځانګړې بڼه او ټولې مقالې يې په «زرمقالې/ هزار مقاله» نومې شل ټوکيز اثر او هم يې اشعار او افکار په بېلا بېلو رسالو کې نشر کړو او هم دده دژوند او آثارو په باب ليکنې، څېړنې، مقالې او رسالې خپاره کړو.

ددې زيرې په درکولو سره خپلې خبرې بس کوواود لوی استاد د دې ظاهراً وړو خو په ارزښت کې لويوآثارو لوستلو ته مو رابولو!

په درنښت

دعلامه حبيبي د څېړنو مرکز

۱۳۸۳/۸/۱۷

(c) ketabton.com: The Digital Library

... هم د ۱۳۵۹ کال یادونه لري او په دې توګه دا کوچنۍ ... دده د ژوند له وروستیو آثارو څخه شمیرلای شو.

...ت کې دا دواړې رسالې په اسلامي دوره کې د افغانستان ... و هنر رڼا اچوي. ددې صنایعو او هنرونو له بڼو څخه مو ... دې ښکلو صنایعو صنعتکاران او هنرمندان راپېژني.

...ه حبیبي د څېړنو مرکز چې د لوی استاد دآثارو د راټولولو ... نده لري. له دې دواړو رسالو څخه هم د وړې وځندلې او ... چمتو کړې چې په یو وخت خپرې شي او دافغانستان د ... هنر دمینه والو تنده ماته کړي.

... هڅه کوو چې د علامه حبیبي ټول ناچاپه او چاپي کتابونه ...یه ځانګړې بڼه او ټولې مقالې یې په ((زرمقالې/ هزار ...مي شل ټوکیز اثر او هم یې اشعار او افکار په بېلا بېلو ...تشر کړو او هم دده دژوند او آثارو په باب لیکنې، څېړنې، ...سالې خپاره کړو.

...یري په درکولو سره خپلې خبرې بس کوواود لوی استاد د ...ورو خو په ارزښت کې لویوآثارو لوستلو ته مو رابولو!

په درنښت

دعلامه حبیبي د څېړنو مرکز

۱۳۸۳/۸/۱۷

سـریـزه

لـه لسمی سدۍ را پدې خوا د پنځلسمې سدۍ تر پایه د غزنویانو او غوریـانواو تـیموریانو پـه زمـانو کـې پـنځه پـیړۍ هـنر دخلکـو او مقتدرو فیوډالي‌کورنیو په غېږ کې روزل سوئ او په پنځلسمه پیړۍ کې د هرات هنري مکتب دخپلې لوړتیا جګې څوکې ته رسېدلئ و.

خطاطي، نقاشي، میناتور، کتابسازي، موسیقي او نور نفیس صنایع په ګرده خراسان کې پاخه سوي او هم عام سوي وو. په زرو هنرمنان او ماهر صنعت ګران په هرات، مشهد، بخارا، سمرقند، بلخ او نورو ښارونو کې پخپل هنري خلاقیت بوخت وو.

لـه هغـه وختـه چې د هرات د تیموریانو لویه واکمني (شاهنشاهي) دپنځلسمې سدۍ په لومړۍ څلورمه کې ورانه سوه. نو د مملکت پـراخه سیمه د بابرشاه دکورنۍ او دایران د صفویانو او د ماوراء النهر د خانـانو ترمنځ دجنګو او خانداني رقابتو او ډغرو میدان و، او

(c) ketabton.com: The Digital Library

پخوانی مرکزیت یې له لاسه وتلئ و، خلك له دغو مسلطو قواوو سره مقابلې ته ولاړ وو.

نولسمه سدۍ په افغانستان کې داسې وخت دئ، چې داحمدشاه تر شاهنشهۍ وروسته د ملوکیت طوایف فساد شروع سو اقتدار د سدوزو له کورنۍ څخه د بارکزو محمد زو ټبر ته انتقال کاوه او په ټول مملکت کې له کشمیره او جیلم له غاړو تر هراته او آمو پورې خانه جنګي نښتې وه، خلك د یوه فاسد نظام په منګولو کې ځپل کېدل او په داسې حال کې نه خلکو او نه دربار او نه د اقتدار مرکزونو دا فرصت درلود چې هنر او پوهه پکې وروزل سي.

پر افغانستان د انګریزانو لومړی تجاوز (۱۸۳۹ - ۱۸۴۲) او دوهمې لښکر کښې (۱۸۷۸ - ۱۸۸۰) ځلوېښت کاله دامملکت د ظلم او وینو په لمن کې ونغاړه او کله چې په ۱۸۸۰م امیر عبدالرحمن د کابل پاچا کړ سو، نو هنر هم پخپل ځبلي حالت کې و او د زړو هنرونو بڅرکي لږ لږ په خلکو کې ځلېدل، چې دلته په لنډه راوړل کیږي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

لاسه وتلئ و، خلك له دغو مسلطو قواوو سره

فانستان كې داسې وخت دئ، چې داحمدشاه
. ملوكيت طوايف فساد شروع سو؛ اقتدار د
د باركزو محمد زو ټبر ته انتقال كاوه او په
ميره او جيلم له غاړو تر هراته او آمو پورې
خلك د يوه فاسد نظام په منگولو كې څېل
كې نه خلكو او نه دربار او نه د اقتدار
چې هنر او پوهه پكې وروزل سي.
ريزانو لومړى تجاوز (١٨٣٩ - ١٨٤٢) او
١٨٧ - ١٨٨٠) څلوېښت كاله داملكت د
تې ونغاړه او كله چې په ١٨٨٠م امير
كړ سو، نو هنر هم پخپل خبلي حالت كې و
لړ لړ په خلكو كې ځلېدل، چې دلته په لنډه

(١)
خطاطي

د هرات د تيموريانو له زماني څخه چې كوم هنر په افغانستان كې پاته و، يوه هم خطاطي وه، چې په څورلسمه سدۍ كې يې په خراسان او ماوراء النهر او ايران كې ډېره ترقي كړې وه، هم په كتيبو Epigraphy او هم په كتابو كې يې ډېر هنري ډولونه (سبكونه) موندلي وو، چې له هغو څخه نستعليق، نسخ اوثلث په كتابو اوكتيبو كې او شكست ډول په دفتري نوشتوكې شلم قرن ته رارسېدلي وو.

په افغانستان كې دنستعليق دروش دوو ډولو ډير رواج درلود:

۱ـ لومړى: دمير عماد حسيني (مړ ١٠٢۴ ق ١۶١۴ م) روش، چې دورونه يې ګردي او كوچني وي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دوهم: د میر عبدالرحمن هروي روش، چې د نونسم قرن په منځ کې رااووت اود خط دورونه یې عموماً بیضوي وي او دغو دواړو روشونو پخپل منځ کې ځینې فني او تخنیکي فرقونه په اصول، ترکیب، کرسی، سطح، نسبت، صعود، تشمیر، نزول، ارسال، دور کې سره درلودل. نو ځکه ځینې خطونه د ډېر قوت او شان او صفا او مزې خاوندان وو چې لیدونکي یې په لیدلو سره یو خوند او ((مزه)) مونده.

د نستعلیق دغه وروستنی استاد میرزا میر عبدالرحمن هروي، چې په هرات او کندهار او کابل کې اوسېدئ (مړ، هرات ۱۲۶۸، ۱۸۵۰م) د افغانستان د وروستنی خطاطی لوی استاد و، چې په هرات کې یې ډېر شاګردان لکه ملا محمد حسین، میرزا نجف، بهرام خوانساری او میرزا جان مستوفي وروزل او تر اوسه هم ځینې خطاطان دده تقلید کوي.

بل لوی خطاط چې په نستعلیق کې یې دمیرعماد او میرعلي روش ژوندی کړئ، دقندهار د پښین له سیدانو څخه سیدعطامحمد حسیني دسید تاج محمد زوی دسید زمان لمسی دئ، چې امیر عبدالرحمن خان د خپل دربار خوشنویس په ۱۳۱۰ ق ۱۸۹۲ م مقرر کئ او په خفي نستعلیق یې د تذکره الاولیاء دوه ټوکه ولیکل (د کابل د آرشیف کتابخانه) او په ۱۳۰۱ش ۱۹۲۲م په کابل کې وفات سو.

ددې عصر نور د خط مشهور استادان دادي:

۱. سردار غلام محمد طرزي د سردار رحمدل قندهاري زوی د شکسته خط لوی استاد او نقاش او شاعر (مړ په دمشق کې ۱۳۱۸ ق ۱۹۰۰م).

(c) ketabton.com: The Digital Library

۲. قاضي طلامحمد د قاضي محمدحسن پښنوري زوی (حدود ۱۸۹۰م).
۳. محمدعمر بر دراني (مړ هرات ۱۹۱۲م).
۴. میرزا غلام قادر کاکړ د سراج الاخبار کاتب (حدود ۱۹۱۰م).
۵. سید میر مشواني شاعر، خطاط، نقاش (مړ هرات: ۱۹۱۴م).
۶. میرزا محمد جعفر قندهاری (مړ کابل ۱۳۰۶ش ۱۹۲۷م).
۷. میرزا محمد یعقوب مخلص کابلی (مړ کابل ۱۳۰۱ش ۱۹۲۲م).
۸. حسن حلمي ترابزوني (په ۱۳۲۶ ق ۱۹۰۸م په کابل کې د خطاطۍ او نقاشۍ او حکاکۍ دمکتب معلم و، (مړ کابل: ۱۳۰۲ ش ۱۹۲۳م).
۹. شیخ محمد رضا خراساني د ډول ډول خطو لیکوال او غټ هنرمن (وروسته به هم یاد سي)
۱۰. تاجور سلطان بي بي جان خانم د عبدالقدوس خان اعتماد الدوله ماینه (مړه کابل ۱۳۱۸ ش ۱۹۳۹م).
۱۱. سید محمد عمر پیله کش د میر عبدالرحمن هروي لمسی (مړ هرات ۱۹۲۸ م).
۱۲. ملا فیض محمدهزاره (مؤرخ اونستعلیق نویس.(مړ کابل ۱۹۳۰م).
۱۳. صوفی عبدالحمید د نصرالله بارکزي قندهاري زوی (لوی خطاط او د صنایعو استاد، مړ کابل ۱۳۴۱ ش ۱۹۶۳ م).
۱۴. مولانا محمد اسحق زرین قلم (مړ کابل ۱۳۱۵ش ۱۹۳۶م).
۱۵. خلیفه محمدحسین سلجوقي نستعلیق نویس(مړ هرات ۱۳۳۸ ش ۱۹۵۹م).

(c) ketabton.com: The Digital Library

۱۶. میر آقا حسیني هروی دمیرکاظم زوی دهرات نستعلیق نویس (مړ هرات۱۳۳۲ ش ۱۹۵۳م).

۱۷. سید محمد ایشان حسیني د سیدمحمد اسماعیل زوی د ډول ډول خطو استاد (ژوندی).

۱۸. دده وروړ سید محمد داوډ حسیني د ډول ډول خطو استاد (مړ کابل ۱۳۵۷ ش ۱۹۵۷م).

۱۹. عزیز الدین وکیلي پوپلزی د حاجی نظام الدین زوی (ژوندی هفت قلمي خطاط او نقاش او ماهر هنرمن او مورخ).

۲۰. محمد علي عطار هروي (ژوندی ماهر خطاط).

۲۱. فیض محمد زکریا (ژوندی، نستعلیق نویس).

۲۲. محمد ابراهیم خلیل د فضل احمد زوی (ژوندی شکسته نویس).

۲۳. حسین وفا سلجوقی (ژوندی، خطاط).

مآخذ:

- فکری سلجوقی: خوشنویسان و هنرمندان ۱۰۸ د کابل طبع ۱۳۴۹ ش.
- پاینده محمد زهیر: د افغانستان دمعارفو تاریخ ص ۷۹ کابل ۱۳۳۹ ش.
- د وزارت معارف نظامنامه ۴ کابل ۱۳۰۰ ش.
- عزیز الدین وکیلي. هنر خط در افغانستان. کابل ۱۳۴۲ ش.
- مجنون رفیقی هروی: رساله، خط. کابل ۱۳۵۵ ش.
- یوه ډله بین المللی پوهان: د کتابو هنر په منځنی آسیا کې د یو نسکو له خوا خپور سویٔ کتاب ۱۹۷۹ م لندن.

(c) ketabton.com: The Digital Library

روی دمیرکاظم زوی دهرات نستعلیق نویس
ی ۱۹۵۳م).
ن حسیني د سیدمحمد اسماعیل زوی د ډول
وندی).
مد داؤد حسیني د ډول ډول خطو استاد (مړ
۱۹۵م).
ي پوپلزی د حاجی نظام الدین زوی (ژوندی
و نقاش او ماهر هنرمن او مورخ).
هروي (ژوندی ماهر خطاط).
(ژوندی، نستعلیق نویس).
ی د فضل احمد زوی (ژوندی شکسته نویس).
ی (ژوندی، خطاط).

سان و هنرمندان ۱۰۸ د کابل طبع ۱۳۴۹ ش.
نستان دمعارفو تاریخ ص ۷۹ کابل ۱۳۳۹ ش.
۴ کابل ۱۳۰۰ ش.
ط در افغانستان. کابل ۱۳۴۲ ش.
ـهء خط. کابل ۱۳۵۵ ش.
ن: د کتابو هنر په منځنۍ آسیا کې د یو نسکو له خوا
م لندن.

(۲)
نقاشي او رسامي

په شلم قرن کې د هرات د هنري مکتب ډېرې سپکې اغېزې په افغانستان کې پاتې وې، ځینو هنرمندانو په شخصي ذوق نقاشي، رسامي کوله. په غزني، کابل او هرات کې ځینې هنرمند دکانداران وو، چې قلمدانونه، د لاس لکړې، رنګینې تختې او صندوقچې به یې په ګلانو او ډول ډول رنګونو سره ښکلې جوړولې، خو رنګونه به کله پخواني اصیل معدني او کله به جوهري مصنوعي وو.

د کتابو د وقایو او پاڼو اوځینو خطي قطعاتو په تزئین کې به هم کله کله د هرات، بخارا، یاکشمیر د وروستني منیاتور په تقلید ځینې پاڼې رنګین کېدلې. خو هغه قدیم اصالت او ښکلا یې بایللې وو.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د نقاشـۍ پـه څـانګو کـې رنـګ آمـيزي، تذهيـب، منـياتور، ګلکاري، پر فلزاتو يا ډبرو نقاشي، دخونو د ديوالو انځور کول، دکوټو د چت او دروازو نقاشي او په فلزي يا د لرګي په تختو ښکلول او مسطح کول رواج وو.

لـه وروستيو نقاشانو څخه يو ميرزا رضا هروي و، چې د امير شهنواز خان په امر يې د امير دوست محمد خان او سلطان احمد خان دجنګ صحنه کښلې ده (د هرات موزيم) بل دده شاګرد ميرزا باقر کابلي په هرات کې اوسېدئ، چې زوی يې استاد عبدل هم تکړه رسام و، محمد عظيم ابکم هم د ميرزا رضا څخه نقاشي اورسامي زده کړې وه، چې ځينې رسمونه يې په سراج الاخبار کې چاپ سوي دي (مړ کابل د ۱۳۰۰ ق حدود ۱۸۸۲م).

د ميرزا باقر نور شاګردان دادي: حاجی فخرالدين هروي (مړ هرات ۱۳۱۸ ش ۱۹۳۹ م).

ميرزا فقير د رضا ورور (مړ هرات ۱۳۰۴ ش ۱۹۲۵ م) ميرزا سکندر د رضا بل ورور (مړ هرات ۱۳۱۵ ش ۱۹۳۶ م).

تر استقلال بيا موندلو را وروسته چې په ۱۲۹۸ ش ۱۹۱۹ م د افغانستان مستقل دولت دامان الله خان او نورو پوهو آزاديخواهانو په لاربنوونه تاسيس سو، په نوو اصلاحاتو کې د پوهنې او هنر روزنې ته هم يوه هڅه وسوه. په ۱۳۰۰ ش ۱۹۲۱ م د وزارت معارف لپاره يوه نظامنامه خپره سوه، چې ددغه وزارت د تدريساتو په څانګه کې يو د نفيسو صنايعو دمکتب مديريت هم ومنل سو (ص۴) او دغه مديريت ته د صنايعو د روزنې وظايف وسپارل سوه، د ابتدايي او

(c) ketabton.com: The Digital Library

رشدي مکتبو او دارالمعلمین په پروګرام کې تر لسم صنف پورې رسامي او لاسي چارې (صنایع یدي) داخل سوه او د رسامۍ دبشپړو زده کړو لپاره غلام محمد خان میمنه ګي چې په رسامي کې یې مهارت درلود، جرمني ته واستول سو، چې هلته په نوي ډول خپل فن تکمیل کي.

په ۱۳۰۲ش ۱۹۲۳ م چې دغه پروفیسر کابل ته راغئ، نو دده په لارښوونه چې په برلین کې یې رسامي او رنګه لیتوګرافي ډېره ژر او په لوړه درجه زده کړې وه، د کابل په لندنۍ کوټۍ کې ((مکتب صنایع نفیسه)) جوړ سو، چې د رسامۍ، تزئین، رنګمالۍ، معمارۍ، نجارۍ، حکاکۍ څانګې یې درلودې او په ۱۳۰۵ ش ۱۹۲۶ م له المانه څخه یوه رنګه مطبعه هم پر زیاته سوه، چې په همدغه کال دغه دستګاه وسوځله سوه.

د افغانستان تر اغتشاش وروسته په ۱۳۱۱ ش ۱۹۳۱ م بیرته دامکتب ژوندی سو، چې دخیاطۍ، بسته کارۍ، زرګرۍ، مهندسۍ، غالۍ اویلو، لیتوګرافۍ، قالب سازۍ، نقاشۍ څانګې پکښې زیاتې سوې او څلور صنفه یې لرل. دغه مکتب په ۱۳۲۵ ش ۱۹۴۶ م تعطیل سو، چې وروسته یې په ۱۳۲۷ ش ۱۹۴۸ م ځای د تخنیك مکتب ونیو.

پروفیسر غلام محمد خان په رسامۍ او نقاشۍکې ډېر شاګردان وروزل، څو چې په کابل کې د ۱۳۱۴ ش په قوس کې (= دسمبر ۱۹۳۵م) وفات سو.

د شلم قرن په هنرمندانو کې شیخ محمد رضا خراساني (خطاط، نقاش، عالم) د خزاین السکوك او ریاض الالواح مولف لوی هنرمن و (مړ کابل ۱۳۲۰ ش ۱۹۴۱م) چې په لومړي کتاب کې یې په ۱۹۰۷م

(c) ketabton.com: The Digital Library

د افغانستان اسلامي مسکوکات ولوستل او کتې متې يې په دې کتاب کې رسم کړل. په رياض الالواح کې يې په ۱۹۰۸ د غزني د قبرو او بناوو نوشتې کتې متې رانقل کړې (د کابل عکسي چاپ ۱۹۶۷ م).

ددې عصر بل هنرمن پروفيسر عبدالغفور برېشنا دئ چې په ۱۳۰۵ ش ۱۹۲۶ م د رسامۍ او نقاشۍ د زده کړې لپاره برلن ته لېږل سوئ و، په ۱۳۰۸ ش ۱۹۲۹ م وطن ته راغئ، ده په مکتب صنايع نفيسه او دولتي مطبعه کې ډېر شاګردان وروزل، چې غوث الدين رسام او غلام علي اميد، سيد جلال او نور ډېر هنرمندان له دغې ډلې څخه دي او د دوی په قلم ځينې رنګه يا تور مهم تابلوګان پاته دي. استاد برېښنا په ۲۶ جدی ۱۳۵۲ ش ۱۹۷۳م په کابل کې ۶۶ کلن وفات سو.

په ۱۳۵۰ ش کال د اطلاعاتو او کلتور د وزارت په چوکاټ کې يو د هنر رياست جوړ سو، چې د مستظرفه صنايعو موسسه يې يوه برخه ده او اوس د غلام محمد ميمنه ګي په نامه يادېږي. دغه رياست دنندارو هنري کارونه هم پر مخ بيايي.

مآخذ:

- فکري. خوش نويسان ۱۰۸.
- زهير: دمعارفو تاريخ ۷۹.
- وکيلي. هنر خط در افغانستان.
- دوزارت معارف نظامنامه ۴

(c) ketabton.com: The Digital Library

وکات ولوستل او کتې متې یې په دې کتاب
ـواح کې یې په ۱۹۰۸ د غزنې د قبرو او
کړې (د کابل عکسي چاپ ۱۹۶۷ م).
پروفیسر عبدالغفور برېښنا دئ چې په
مۍ او نقاشۍ د زده کړې لپاره برلن ته
ں ۱۹۲۹ م وطن ته راغئ، ده په مکتب
طبعه کې ډېر شاګردان وروزل، چې غوث
ـمید، سید جلال او نور ډېر هنرمندان له
ړی په قلم ځینې رنګه یا تور مهم تابلوګان
۲۶ جدی ۱۳۵۲ ش ۱۹۷۳م په کابل کې

لاعاتو او کلتور د وزارت په چوکاټ کې
چې د مستظرفه صنایعو موسسه یې یوه
ند میمنه ګي په نامه یادیږي.دغه ریاست
مخ بیایي.

(۳)
ننداري، پېښې (تیاتر)

له پخوا زمانو څخه په خراسان کې دتمثیل غونډې راز - راز پېښې او لوبې وې، چې په شاهي دربارو او د خلکو په بنډارو او بزمو کې د ساتېرۍ او تفریح او عبرت یا خندا لپاره ښیلې کېدې. په ښارو کې ټاکلې ډلې خلك او اداکاران (پېښندویان) ددغه کار د پاره وو او دوی به په اخترو او ښادیو او مېلمستیا وواو مېلو کې په ډول ډول دتمثیل صحنې جوړولې. په ځینو ځایو کې د محرمې ددهې په ورځو کې د امامانو د شهادت او ناورین قصې هم په تمثیلي حرکاتو سره ښکاره کول کېدې، چې دټریجیډي تمثیل یوه نمونه وه.
کله کله به په بازارو او ګڼو ټولنو کې د قصه کوونکو او مداحانو ډلې ولاړې وې، ځینې دیني یاحماسي قصې لکه امیر حمزه، ابو

(c) ketabton.com: The Digital Library

مسلم خراساني، د پيغمبر(ص) د اصحابو او يارانو (رض) داستانونه به يې په بدني حركاتو ياد لكړې او تبرزين په ښورولو تمثيل كول او په ترنم به يې قصې بيانولې.

په كابل كې به دربار هم يو ((مجلس آرا)) درلود. دې سړي به ځينې د عيارانو او پخوانو پهلوانانو داستانونه، يوازې يا په ډله ييزه توګه تمثيل كول او كله به يې د شاهنامې داستانونه په حماسي لهجه او حركاتو سره ښيل. دخلكو په بنډارو او مېلو كې ځينې ممثلان (پېښندويان) هم وو، چې د هغه ښار يا كلي په ژبه يې ځينې حماسي ياد ټوكو او خندا يا عشقي داستانونه، پخپله اداكارۍ خلكو ته ورښيل، چې د ۱۹۱۰ م په شاوخوا كې د كابل فقيراحمد مجلس آرا د ملامحمد حسن زوی (مړ، كابل ۱۹۰۶م) د امير په دربار كې مجلس آرا يې كوله،خپل داستانونه به يې د پند او عبرت په اشعارو تمامول او امير ته يې نصيحت كاوه او كله به يې د كاكه ګانو (عيارانو) قصې يا خندونكې پېښې عملاً تمثيل كولې.[1]

د كابل په زاړه ښار كې يوه محله وه، چې ((كوچهء سادوها)) يې بلله او دلته به دغسې قصه ګويان اوسېدل چې خلكو ((جنګ نامه خوانان)) هم بلل. له دغې ډلې څخه په شلم قرن كې ملا علي جان په ((ملای سپيد)) مشهور و، چې پخپلو خبرو به يې خلك ژړول يا به يې خندول (مړ، كابل ۱۳۱۳ش ۱۹۳۴م) دده زوی ملا سخي دا د اولمسی يې اسدالله تر اوسه دغه پيشه ساتي. كاكه ګل بچه آدم،دينو دارباز، محی الدين سراج، سردار غياث هم د كابل ممثلان وو.

(c) ketabton.com: The Digital Library

ص) د اصحابو او یارانو (رض) داستانونه
کړي او تبرزین په ښورولو تمثیل کول او

م یو ((مجلس آرا)) درلود. دې سړي به
لوانانو داستانونه، یوازې یا په ډله ییزه
د شاهنامې داستانونه په حماسي لهجه
و په بنډارو او مېلو کې ځینې ممثلان
هغه ښار یا کلي په ژبه یې ځینې حماسي
داستانونه، پخپله اداکارۍ خلکو ته
ښاوخوا کې د کابل فقیراحمد مجلس آرا
، کابل ۱۹۰۶م) د امیر په دربار کې
ستانونه به یې د پند او عبرت په اشعارو
حت کاوه او کله به یې د کاکه ګانو
پېښې عملاً تمثیل کولې.[۱]

یوه محله وه، چې ((کوچهٔ سادوها)) یې
ګویان اوسېدل چې خلکو ((جنګ نامه
ې څخه په شلم قرن کې ملا علي جان په
پخپلو خبرو به یې خلك ژړول یا به یې
ش ۱۹۳۴م) دده زوی ملا سخي دا د
غه پیشه ساتي. کاکه ګل بچه آدم، دینو
سردار غیاث هم د کابل ممثلان وو.

د شلمې سدۍ په لومړۍ نیمایي کې د قندهار دوې دا دا کارانو ډلې مشهورې وې، چې ناټکیان یې بلل. د یوې ډلې مشر فراموز ناټکي او د بلې دا حاجي کریم ناټکي و. دوی به د خپلو ډلو سره د ناټك متحرکې صحنې هم په بازارو کې د شپې را ایستې. ددغو ډلو نوموړي اعضا سنګر او موسی وو.

د کابل د ښار د ګذر ګدري یوه ډله ممثلان د ((سایین)) په نامه مشهور وو، چې له دغې ډلې څخه تر ۱۹۰۰م راوروسته ((سایین قناد)) او دده شاګردانو به دکابل دښادیو په بنډارو کې ځینې دعبرت یاخندا، یا تاریخي او پهلواني واقعې تمثیل کولې لکه: د دیو او پري، د انګریزانو سره جنګ، د افغانستان د قومي ډلو اتحاد، دعزیز او ممید داستانونه.[۲]

* * *

تر ۱۹۲۰م راوروسته چې په وزارت معارف کې د ((نمایشات عرفاني)) اداره د مولوي محمدحسین اورمړ جالند هري په ریاست جوړه سوه، نو به یې په ځینو مجلسو او جشنو کې د تمثیل صحنې جوړولې، چې لومړۍ پلا د ((سردار جزیرهٔ جاوا)) په نامه یوه ډرامه دجلال آباد د کوکب په باغ او د لغمان په قلعه السراج کې په ۱۳۰۱ ش ۱۹۲۲ م وښیله سوه او بیاد اسد په دوهمه ۱۳۰۲ ش ۱۹۲۳ م د استقلال په جشن کې دتیاتر صحنه راووته، چې ښېښندویان (ادا کاران) یې د معارفو شاګردان یا ماموران وو لکه: سرور ګویا اعتمادي، عبدالعزیز ناصري. حافظ نور محمد، علي محمد، سرور

(c) ketabton.com: The Digital Library

صبا ، عبدالاحمد عطایي، میرزا عبدالله طویل، حسن جان ضیایي، محمد اکرم، میر کاظم هاشمي، مولوي غلام محمد معلم، فرخ افندي (مړ کابل ۱۳۵۶ ش ۱۹۷۷م) صاحبداد عکاس، عبدالجبار رسام، محمد حسین ضیایي، محمد سعید بدخشي، محمد آصف مایل، قاري دوست محمد ، سید عبدالله، محمد کبیر ضیایي.

د ډرامو لیکونکي یا ترجمه کوونکي: فیض محمد زکریا ، صلاح الدین سلجوقي، حسن سلیمي، بدري بیګ، علي افندي، ضیا همایون (هندي) حافظ نور محمد وو.

دوې نوې ډرامې لکه مادر وطن (دکاظم هاشمي پېښې) مسابقهء خواب و بیداري (د معارفو د شاګردانو پېښې) ۱۹۲۳م د پغمان د تمثیل په صحنه کې وښیلې سوې او بیا په ۱۹۲۴ م د پغمان په جشن کې د مجمع ملل او د مشرق د آزادۍ خواهانو یوه ډرامه او بله ((صحبت های اخلاقی)) پر صحنه ښکاره سوې.

د ۱۳۰۴ ش ۱۹۲۵ م په جشن کې د ((بچهء بی پدر)) او ((تربیهء پدر)) او ((محاکمهء حکمرانان)) او ((فتح تهل)) او ((فتح اندلس)) (دعبدالحق حامد ترك لیك او د سلطان احمد شیرزوی ترجمه) ډرامې وښیلې سوې، څو چې په ۱۳۰۶ ش ۱۹۲۷ م د اوسنۍ آریانا په لیسه کې د ((جهل را همینجا کشتند)) اود ((رفع حجاب)) او ((وصلت اجباري)) ډرامې هم تمثیل سوې. چې په اکثرو دغو صحنو کې دموسیقي ډایرکټوران استاد قاسم یا استاد غلام حسین ناټکي وو. (۳)

ـیرزا عبدالله طویل، حسن جان ضیایي،
ـتمي، مولوي غلام محمد معلم، فرخ
۱۹۷۷م) صاحبداد عکاس، عبدالجبار
ي، محمد سعید بدخشي، محمد آصف
ـید عبدالله، محمد کبیر ضیایي.
ـرجمه کوونکي: فیض محمد زکریا،
ـن سلیمي، بدري بیگ، علي افندي،
ـر محمد وو.
ـادر وطن (دکاظم هاشمي پیښي)
معارفو د شاگردانو پیښي) ۱۹۲۳م د
ـي وښیلي سوې او بیا په ۱۹۲۴ م د
ملل او د مشرق د آزادی خواهانو یوه
ـلاقی)) پر صحنه ښکاره سوې.
جشن کې د ((بچهء بی پدر)) او ((تربیهء
ـان)) او ((فتح تهل)) او ((فتح اندلس))
د سلطان احمد شیرزوی ترجمه) ډرامې
۱۳۰ ش ۱۹۲۷ م د اوسنی آریانا په
ـنجا کشتند)) اود ((رفع حجاب)) او
تمثیل سوې. چې په اکثرو دغو صحنو
ستاد قاسم یا استاد غلام حسین ناټکي

په ۱۹۲۳ م د پغمان د ودانیو نظامنامه خپره سوه اود هغه ځای په عمومی باغ کې یوه ودانی د سینما تیاتر لپاره او د اولمپیک سر خلاصی جمنازیوم هم جوړ سو، چې دجشن د شپو لوړې یادې سوې ډرامې هلته ښکاره کېدې.

د افغانستان تر ارتجاعي اغتشاش وروسته دغه اقدامات د تمثیل د هنر لپاره سوي دي:

په ۱۳۳۴ ش ۱۹۵۵ م دسینما تیاتر او فلم لایحه خپره سوه.

په ۱۳۴۴ ش ۱۹۶۵ م د تیاتر د صحنې اساسنامه راووتله

په ۱۳۵۲ ش ۱۹۷۳م د ((افغان ننداري)) په نامه یوه تمثیلي او سینمایي موسسه، د یوې لویې نمایشي ودانۍ سره، دکابل د چمن په سیمه کې جوړه سوه، چې افغاني اداکاران ځینې داستانونه پکې تمثیلوي اود اولیت په لحاظ دغه ډرامې مشهورې دي:

((مکن همشیره گریان)) دمحمد حیدر نیسان منظومه ډرامه ۱۳۱۵ ش ۱۹۳۶ م.

((متخصص صالون)) د رشید لطیفي لیک ۱۳۱۸ش ۱۹۳۹ م.

((مردان پارو پامیزاد)) د احمد علي کهزاد لیک ۱۳۱۸ ش ۱۹۳۹ م.

((عسکر جوان)) د محمد عثمان صدقي لیک ۱۳۱۸ ش ۱۹۳۹م.

((فرزندان آریانا او شاگرد کبابی)) دوې ډرامې د عبدالرحمن پژواک لیک ۱۳۱۹ ش ۱۹۴۰م.

((عاطفه او پولیس ۱۰۲)) دوې ډرامې د صدقي لیک ۱۳۲۲ ش ۱۹۴۳م.

((میراث او دو صنعت کار)) ډرامې د لطیفي لیک ۱۳۲۳ ش ۱۹۴۴م.

((داماد)) دناصر غرغښت لیک ۱۳۲۳ ش ۱۹۴۴م.

(c) ketabton.com: The Digital Library

((كار بر اصل)) د عبدالروف بېنوا ليك ۱۳۲۳ ش ۱۹۴۴م.
((لالا ملنگ)) دعبدالغفور برېښناليك ۱۳۲۳ش ۱۹۴۴م.

ددې دورې مشهور پېښندويان (ممثلان) دا دي: عبدالرشيد جليا، عبدالحميدجليا، عبدالقيوم بې سد، عبداللطيف نشاط، محمد اكبر نادم، عبدالرحمن بينا، نيك محمد قايل، احمد ضيا، محمد اكرم نقاش، شكيب، مونس، محمد جان، محمد نعيم فرحان، عبدالقادر فرخ، حبيبه عسكر، خورشيد دجلاد لور، مزيده سرور دمحمد قاسم لور.

اوس د اطلاعاتو او كلتور په وزارت كې يو خاص د كلتور رياست هم سته، چې علاوه پرنورو هنري كارو د تمثيل هنر هم روزي او هر وخت په كابل او نورو ولاياتو كې په پښتو او دري ځينې ډرامې په صحنه كې خلكو ته ښيي.

مآخذ:

(۱) برېښنا: قصه ها و افسانه ها ۷۷ كابل ۱۳۵۲ ش.
يا ورسكى: سفارت روسيهء تزاري بدربار امير شير علي خان ۵۳ كابل ۱۳۴۷ ش.
غلام حضرت كوشان: آريانا مجله شماره ۳۱۸ قوس ۱۳۵۵ ش كابل. هنر تمثيل در افغانستان ۸ د كابل چاپ ۱۳۵۸ ش. ابراهيم خليل: مزارات شهر كابل ۱۹۷ دكابل چاپ ۱۳۳۹ش. امان افغان، كابل ۱۲ اسد ۱۳۰۲ ش.
(۲) كوشان: هنر تمثيل تر ۱۳ مخ وروسته
(۳) هنر تمثيل ۶۰

(c) ketabton.com: The Digital Library

ف بېنوا ليك ۱۳۲۳ ش ۱۹۴۴م.
بريښناليك ۱۳۲۳ش ۱۹۴۴م.
ېـنـدويان (ممـثلان) دا دي: عبدالرشيد
يدالقيوم بې سد، عبداللطيف نشاط،
من بينا، نيك محمد قايل، احمد ضيا،
مونس، محمد جان، محمد نعيم فرحان،
ـكر، خورشيد دجلاد لـور، مزيده سرور

ـتور پـه وزارت كـې يـو خـاص د كلـتور
پرنورو هنري كارو د تمثيل هنر هم روزي
ولاياتو كې په پښتو او دري ځينې ډرامې

۷۷ كابل ۱۳۵۲ ش.
بدربار امير شير علي خان ۵۳ كابل ۱۳۴۷ ش.
ـه شماره ۳۱۸ قوس ۱۳۵۵ ش كابل. هنر تمثيل
۱۳ ش. ابراهيم خليل: مزارات شهر كابل ۱۹۷
، كابل ۱۲ اسد ۱۳۰۲ ش.
ړوسته.

(۴)
ساز و آواز، اتڼ

د موسيقی او ترنم پـه هنركې هم افغانسـتان، د فرهنګونود سره ګډېدلوسيمه وه او پـه شلمه سدۍ كې موږ دلته د ساز و آواز او ټنګ ټكور، درې مهم عناصرتاكلای سوای:

لومړی: دخراسانی ساز و آواز راپاته سوي عناصر.

دوهـم: د هندي موسيقي سره مشترك عناصر.

دريـم: خـپل مقامـي د پښـتو او دري او نـورو لهجـو عوامـي بدلـې او سازونه.

۱. د خراسـان د موسـيقي قديـم مقامـات چـې د غـزنويانو او غوريـانو او تـيموريانو د عصر خلكو روزلي وو اود بيهقي په قول به ((مطرب اوقوال)) [۱] هغه په ساز و آواز كې سره را اوډل، تر اوسه لا هم لـږ و ډېـر پـه خلكـو كـې پاتـه دي. دغـه مقامونـه (راګونـه) دوولـس وو:

(c) ketabton.com: The Digital Library

رهـاوي، حسـيني، راسـت، حجـاز، بـزرگ، کوچـك، عـراق، اصفهان،نوا، عشاق، زنګوله، بوسليك.

دغـه هر مقـام دوې شعبې (= راګنـي) درلـودې، چـې يـوه بـه ځيره (پسـت) او بلـه ډېره (بلـند) وه او ګـرده شـعبې چـې د دغـو دوولسـو مقامـاتو څخه جوړېدې (۲۴) دي او هره شعبه بيا نغمې لري او که د يـوې شـعبې ځـير او د بلـې شـعبې ډېر سره ګـډ سـي، لـه هغـه څخـه ((آوازه)) جوړېږي. او دغـه (۱۲) مقامونه او (۲۴) شعبې او (۶) آوازې خورا ډېرې څانګې هـم لـري، چې دموسيقۍ په کتابو کې شرح سوي دي.

۲. د اسـلامې دورې دخراسـان او بـيا د افغانسـتان سيمې شـرقاً لـه هنده سـره نښـتې وې او لـه دې پلوه يـې ډېرې مدنـي او کلتوري اغېزې منلې دي.

دهند آريايـي خلکو خو د خپل زاړه آريايي تمدن په پوهنه کې د يونانـي موسـيقي کلمې پـر ځـای د سـنګيت Sangita کلمـه درلـوده، چـې د راګ RAGA او تـال TALA او نريتـيه Nritya يعـنی مقـام او اصـول او رقـص مجموعـه وه او مهاديو (لوی معبود) يې د هغه واضع ګڼـه. ځکـه چـې دده نـوم سميشـور Somesvara (= شـيوا) هـم و، نـو ګـرده راګونـه او راګـني Ragini چـې دده پـه هنري مکتـب کـې پالـلي سـوي و هغـه يـې سميشورمت S. Mata بلل او تر ده وروسته نور درې مکتبه هم را پيدا سوه، چې ګرده سنګيت څلور مکتبه لري.

پـه هندي ژبـو کـې آهنګ او نغمې ته سُر SUR وايي، چې ګرده اووه سُره دي:

(c) ketabton.com: The Digital Library

ـت، حجـاز، بـزرگ، کوچـك، عـراق،
ـله، بوسلیك.
ـعبې (= راګني) درلودې، چې يوه بـه ځيره
) وه او ګـرده شـعبې چـې د دغـو دوولسـو
۲۱) دي او هره شعبه بیا نغمې لري او که د
ـ شعبې ډېر سره ګډ سي، لـه هغـه څخـه
(۱۲) مقامونه او (۲۴) شعبې او (۶) آوازې
ـي، چې دموسیقی په کتابو کې شرح سوي

ـسان او بیا د افغانسـتان سـیمې شـرقاً لـه
او لـه دې پلوه یې ډېرې مدنـي او کلتوري

ـو د خپل زاړه آريايي تمدن په پوهنه کې د
ـ ځای د سـنګیت Sangita کلمـه درلـوده،
ـ TALA او نریتـیه Nritya یعـنی مقـام او
ـوه او مهادیو (لوی معبود) یې د هغه واضع
ـمیشـور Somesvara (= شـیوا) هـم و، نـو
Ragi چې دده پـه هـنري مکتـب کـې پاللـي
ـت S. Mata بلل او تر ده وروسته نور درې
ـې ګرده سنګیت څلور مکتبه لري.
ـنګ او نغمې ته سُر SUR وایي، چې ګرده

(۱) کهرج (سُر)	SUR, KHADJA	لکه د طاوس ږغ.
(۲) رکهب	RIKHBHA	لکه دپپیها ږغ (یوهندي مرغه)
(۳) ګندهار	GANDHARA	لکه د پسه ږغ
(۴) مدهم	MADHYAMA	لکه د کلنګ ږغ (یو مرغه)
(۵) پنچم	PANCHAMA	لکه دکوېل ږغ (یوهندي مرغه)
(۶) دهیوت	DHAIVATA	لکه د آس ششنی.
(۷) نکهاد	NISHADA	لکه د فیل ږغ

له دغو اوونومو څخه یې لومړی توری را اخیستی دی:

((سـو - ري - ګـه - مـه - پـه - دهـ - نـي)) = سرګم.او دغـه نوسپتك Saptaka یعنـي اووه اصلـه بولـي، چـې پـه ترتیب له اوله نری آواز (ځیر) شروع کېږي او بـیا په تدریج تر اوومه پورې جګېږي، چې درې ځیر - منځنی - ډېر ږغونه یې ګرام Grama (اصل) دی.

هـندي سـنګیت د بهـر تـه BHARATA پـه قـول - چـې پـه لومـړی میـلادی سـدی کـې اوسـېدئ او دده مکتـب بهـرته مـت بولـي - شـپږ راګـه RAGA (مقـام) دئ، چې هر راګ پنځه راګنـي RAGINI (یعنـي مایـنې) او اتـه پُـتره PUTRA یعـنی زامـن او هـر زوی یـوه بهارجـا BHARYA (ماینه) لري، او ګرده (۹۰) کېږی. شپږ راګه دادي:[۲]

۱ بهیرون	Bhairon	۱ راګ +	۵ راګني +	۸ پتر +	۱ بهارجا =	۱۵
۲. مالکوس	Malakausa	//	//	//	//	//
۳ هندول	Hindola	//	//	//	//	//
۴. سري راګ	Sri Raga	//	//	//	//	//
۵ میګهـ راګ	Megh Raga	//	//	//	//	//
۶ دیپك راګ	Dipaka Raga	//	//	//	//	//

تهوله = ۹۰

(c) ketabton.com: The Digital Library

په لوړ ډول دمملکت په غربي برخو کې خراساني سندرې او په شرقي پلو کې د پښتو سندرې له هندي راګونوسره ګډې ویلې کېدې. څو چې په شلمه پیړۍ کې په هند کې د اروپایي مدنیت او صنعت له خپرېدلو سره دګرامافون او فلم صنعتونه رواج سوه او د هندي موسیقي سازونه (ټنګک ټکور) او ږغونه (راګونه) یې له لمر خاته څخه په ګرده افغانستان کې خپاره کړل اوپه افغاني دربارونو کې هم دهندي موسیقي راګونو په فارسي یا پښتو ژبورواج وموند. مثلاً په ۱۸۸۱ م کال چې امیر عبدالرحمن د کابل د علم ګنج په باغ کې دخپلو زامنو د سنتي ښادي جوړه کړې وه. [۳] مولوی احمد جان ((تاجر)) قندهاري ددې جشن په توصیفي قصیده کې دواړه ډلې سازندګان یادوي:

یکطرف لولیان هندنژاد
جان فزا، ازترانهء شیرین...
یکطرف نغمه های ایرانی
داده دل راتسلی و تسکین..

د کابل د خرابات او د قندهار په توپخانه او مسلیانو کې ځینې خاصې کورنۍ وې، چې د هندي موسیقي ویونکي او خپروونکي وو. لکه په کابل کې داستاد قاسم کورنۍ دهندي ساز استادان او استاد کام الدین او قربانعلي دخراساني موسیقي استادان. او په قندهار کې دحکیم کاکو کورنۍ او په پېښور کې دعبدالقدیر خان ربابي‌کورنۍ چې استاد پذیرخان دده زوی مشهور سرینده نواز و، استاد بهرام خان په طبله وهلو کې استاد. اکرم خان او سبز علي خان مشهور سندر غاړي وو. د هرات حیدرو شش تار په تکره ګوتو واهه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

... په غربی برخو کې خراسانی سندرې او په
...درې له هندي راګونوسره ګډې ویلې کېدې.
...ې په هند کې د اروپايي مدنیت او صنعت له
...ن او فلم صنعتونه رواج سوه او د هندي
...کور) او ږغونه (راګونه) یې له لمر خاته څخه
...خپاره کړل اوپه افغاني دربارونو کې هم
...په فارسي یا پښتو ژبو رواج وموند. مثلاً په
...عبدالرحمن د کابل د علم ګنج په باغ کې
...ادي جوړه کړې وه. [۳] مولوی احمد جان
...شن په توصیفي قصیده کې دواړه ډلې

...اد
...ین...
...انی
...کین..

... د قندهار په توپخانه او مسلیانو کې ځینې
... هندي موسیقي ویونکي او خپروونکي وو.
... قاسم کورنی دهندي ساز استادان او استاد
... خراساني موسیقي استادان. او په قندهار
...تی او په پېښور کې دعبدالقدیر خان
... پذیرخان دده زوی مشهور سرینده نواز و،
... وهلوکي استاد، اکرم خان او سبز علي خان
... هرات حیدرو شش تار په تکړه ګوتو واهه.

پښتو سندرې:

اساساً خو په پښتو ژبه کې درې هنري مظاهر: شعر او موسیقي او رقص (اتڼ) ډېر سره تړلي راغلي دي. د پښتو د عوامي منظوماتو جوړښت (سیستم) خو له قدیمه سیلابو ټونیك ؤ یعنی شاعرانو به دخپل نظم د ټوټو سیلاب او هجا Syllable + آهنګ یعنی تون Tone په لحاظ یو عروضي سیستم درلود. چې دمنظوماتو موزونیت Rhythm او تقارن Symmetry به یې دمحتوا او ترنم په ساتنه کې خوندي کول. یعنی شاعر آزادو، چې دخپل نظم ټوټې دهجاوو د شمېر په لحاظ داسې سره و اوډي، چې وزن او هم آهنګ Tonic ولري او په اتڼ (رقص) کې لاهم د انساني بدن له ښکلیو حرکاتو سره برابرې وي.

په پښتو منظوماتو کې د ظاهري جوړښت له پلوه تر اوسه له څلورو هجاوو څخه بیا تر شل سیلابي ټوټو (مسریو) پورې اوولس (۱۷) بحرونه ضبط سوي دي، چې له دغو څخه تقریباً سل وزنه د آهنګ او ترنم په لحاظ را ایستل کېږي، [۴] او بنایي چې په سوو نور وزنونه په پښتو سیلابو ټونیك سیستم کې وي، چې تر اوسه په بشپړه توګه لا نه وي سره راټول سوي.

په پښتو عامي سندرو کې چې تراوسه ښېخې لږ تر لیك و چاپ لاندې راغلي دي: بدله، کسرواله سېره بدله، لوبه (بګټۍ)، چاربیته، نیمکۍ (سروکی) رباعي، ناره، لنډۍ (ټپه) ترانه، غاړه، ږغ ګرده شمېرلې هجاوې او آهنګونه لري، چې د موسیقۍ له ټاکلو ږغونو او کله د اتڼ له خاصو حرکتونو سره سم وي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د اتڼ اقسام ګرده دموسيقي له لارو سره اړخ لګوي، او موزونې د ((اتڼ ناري)) لري. نو يوه ټوټه چې هم وزن لري او هم آهنګ، ((څابښي)) يا ((لاره)) يا ((رېغ)) يا ((شان)) بولي.

کله کله ((سپرۍ بدلۍ)) هم په خاصو خپلو آهنګونو په دسته جمعي ډول ويلې کېږي او د هرې بدلۍ مسرۍ (ټوټه) يو سرې په خوارې رېغ وايي، چې يوه مسرۍ خلاسه سي، نو يې کسر ګرده په ګډه تکرار وي.

د ښځو ايشله يوه ښځه کله د آهنګي نارو سره کوي او کله د نرو د اتڼ نارې يو سرې په لوړ خوارې رېغ وايي.د نقلو او قصو، عشقي ياحماسي نارې هم وزن او آهنګ لري، چې قصه کوونکي يې د قصې د نثري برخې په منځ کې پر خپلو ځايو باندې په موزونو آهنګي غاړو لولي.

اتڼونه:

اتڼ هغه فردي يا دسته جمعي د بدن مرتب او ښکلي حرکات دي، چې په عربي رقص او په انګريزي ډانس Dance ورته وايي. ځينې پښتانه دنرو اتڼ (ګډا) او د ښځو دا (نڅا) بولي، چې په کندهار کې د ښځو اتڼ ته ((ايشله Ishala)) وايي.د پښتونخوا په ځېنې سيمو او د روب په ناوه کې کله کله د نرو او ښځو اتڼ په ګډه کېږي، چې په کاکړو کې يې ((کمره امۍ)) يا ګډه امۍ يا برګه امۍ او نور پښتانه يې ((برګ اتڼ)) بولي.

د اتڼ راز راز حرکتونه، سوکه سوکه - ياژر - ژر اوښتونه،د لاسو، سر ،اوږو، ملا او پښو ښوروني ټول د اتڼ ډولونه سره بېلوي، لکه:

(c) ketabton.com: The Digital Library

شالکی: د پښتين اوړوب په ناوه کې، ورو ورو دوه قدمه پر مخ او دوه پر شا، چې کله غلئ اتڼ هم بلل کېږي.

د يوې اوړې اتڼ = يو اړخه اتڼ: په شالکی شروع کېږي، بيا ورووړو چټك سی.

د غبرګو اوړو اتڼ = دوه اړخه اتڼ: د يوې اوړې اتڼ په پای کې، دغه ډېرې تودې او خورا چټکې ښورېدنې دي او ډم هم خپل ډول په خورا درزا ژر ژر ورسره ډمبوي.

شاپاتري: د ړوب د خلکو اتڼ دئ، چې بې ډوله او سورنا، تشې غاړې پکې ويلې کېږي.

شين اتڼ: د کاکړو په سيمو کې بې ډوله او سورنا خورا چټك اتڼ، چې ورو ورو له شالکي څخه شروع سي، بيادخورا مستی عروج او د غبرګو اوړو اتڼ ته ورسېږي.

برګ اتڼ = ګډه امی = کمره امی: د ښځو او نرو ګډ اتڼ دئ، چې لکه شين اتڼ سوکه شروع سي، بيا نود مستی او غورځنګ لوړې څوکې ته ورسېږي.

طالبی اتڼ: بې ډوله او سورنا تش په غړږي او غومبر سره د طالبانو په بنډار کې اچول کېږي، چې يو بيرغ يې هم په منځ کې وي. درې قدمه پر شا او مخ ځي، ورو - ورو تودېږي.

درې پلی: د کندهار او پښين ترمنځ رواج لري درې درې پله له ډاله او نارو سره کېږي.

له پښينه تر هرنايي د پښتونخوا په جنوبي سيمو کې څو ډوله اتڼونه سته چې لبه LBA يا لوبه يې بولی لکه:

(c) ketabton.com: The Digital Library

خوره لبه: د هرنایي د ترینانو دوه قدمه ورو بې ډوله او سورنا اتڼ.

هوم لبه: دوه قدمه سوکه اتڼ د بدلو سره.

اړو یا لبه: د هرنایي د ترینانو اتڼ د نارو سره.

خورکۍ لبه: د هرنایي د ښځو لږ چټك اتڼ د بدلو سره.

دومړي لبه: د کاکړو د سنزر خیلو اتڼ، د ډول او سریندې یا چغکې سره.

ایشله: په کندهارکې د ښځو خاص اتڼ دئ، چې یوه یوه ښځه له جمعیته راوزي او په منځ کې رقص کوي، کله کله لنډۍ او کله د اتڼ غاړې او کله فکاهي خبرې ورسره وايي او که دغه اتڼ په ګډه ښځې وکي نو يې په جنوبي پښتونخوا کې شله Shila بولي.

ګلوبیا: دجنوبي پښتونخواد ښځو اتڼ د دریې او کسرونو او ټوکو سره.

دمنګي اتڼ: کله چې کلیوالې نجلۍ منګی ګودر ته وړي، نوبه ګډه ورو ورو اتڼ کوي او منګي ته راز راز حرکتونه ورکوي، عاشقانه لنډۍ وايي، او مستې نارې کوي.

د اتڼ د سرود آلات ډول، سورنا، سرينده، دريه، شپېلۍ، چغکه دي او کله کله د لاسو پړك یا د ټوپك ډز یا چك چکې هم ښه برخه یکې لري.ډول وهونکی ډم یا ډولچي د سورنا وهونکی سورنا چي بولي، چې ډم د ډول په ړغ ګرده اتڼ اداره کوي. هغه ځوك چې اتڼ کوي، اتڼ چي، اتڼ باس، ناڅګر، رخڅي بلل کېږي، چې د ځوانانو ځنې غوړې او خپرې وي. کمیس او پرتوګ اغوندي، ملا په رنګه دسمال تړي، په لاسو کې يې رنګه دسملونه وي. ښځې چې ایشله

(c) ketabton.com: The Digital Library

کوي، سپك پړونۍ او فاخر کالي اغوندي او کله پایزیب هم په پښو کوي او هر اتڼ یو((میر)) هم لري، چې اتڼ چیانو ته بولۍ ورکوي.(۵)

د اتڼ سندرې عموماً عشقي، حماسي، فکاهي او کله تاریخي یا طنزي وي چې د پښتو د شفاهي ادب یوه ارزښتمنه پانګه ده.

* * *

په دې اوسني وختو کې د سندر غاړو دوې ډلې په افغانستان کې سته او کله چې راډیو په ۱۳۱۹ش ۱۹۴۰ م او بیا افغان ننداري په ۱۳۵۲ ش ۱۹۷۳ م او بیا تلویزیون په ۱۳۵۷ ش ۱۹۷۸ م شروع سول، نو دغو دوو ډلو ښه وده کړې ده، چې لږ و ډېر یې موسیقي ته له هندي ډوله څخه مقامي رنګ ورکړئ دئ:

لومړی: پیشه کار سندر غاړي چې هندي راګونه یامقامي سندرې په دري ژبه یا پښتو لولي، او مشهور یې استاد قاسم (۱۸۸۴، ۱۹۵۶م) استاد غلام حسین د عطا حسین زوی (۱۸۸۶، ۱۹۶۸م) نبي ګل (مړ کابل ۱۳۵۰ش ۱۹۷۱ م) غلام دستګیر شیدا (مړ کابل ۱۳۴۹ ش ۱۹۷۰) د قندهار کریم کاکو (د ۱۹۳۵ م حدود) د مردان صحبت خان (مړ ۱۹۴۲ م) استاد نتهو (ژوندی) استاد سر آهنګ محمد حسین (ژوندی). استاد دُری لوګری، استاد محمد عمر (مړ۱۳۵۹ ش) او استاد محمد اکرم (ربابیان)، غلام حسن تیراوال سرینده وهونکی، فقیر حسن وایلن وهونکی، د قندهار سلیم، دخوست میر سلام، جلیل ځلاند، حفیظ الله خیال، رحیم غمزده، اول میر، هم آهنګ، قمرګله، رحیم بخش، سارا ځلاند، خان قره باغی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

کله کله افغاني هنرمندان په فني ډګر کې د ونې پر مخ تللي دي، چې دهند په موسیقي کې هم په استادۍ منل سوي دي، مثلاً غلام بندګي خان بنګښ چې رباب یې دسرود په ډول راواړاوه (د ۱۸۵۰ م حدود) او دده زوی غلام علي خان او لمسی حافظ علي خان هم مشهور سرود نوازان وو(۶)

دغسې هم دکشمیر یو خوانند چې ستارجو نومېدئ، د ۱۸۸۰م په حدودو کې کابل ته راغی، د ده زوی استاد قاسم جو د کابل په خرابات کې په ۱۳۰۲ ق ۱۸۸۴ م وزیږېدئ او دموسیقي په هنر کې د ونې استاد سو، چې هندي موسیقي یې د افغاني مقامي لارو سره ګډه کړئ اویو خاص طرز یې راو ایستئ چې په کابل کې په ((طرز قاسم)) مشهوردی. ده موسیقي له ادب سره نښلولئ دئ او له فارسي اشعارو څخه به یې پر موقع داسې بیتونه د موسیقي په پردو کې ویل، چې حسب الحال به وو. استاد قاسم ډېر شاګردان په دې طرز کې وروزل اود کابل دپنځو شاهانو د دربار خوانده و (وفات، کابل ۲۲ سنبله ۱۳۳۵ ش ۱۹۵۶ م) دده زوی استاد یعقوب قاسمي د خپل پلار د طرز مروج و او اوس استاد محمد حسین سر آهنګ د استاد غلام حسین زوی په هندي موسیقي کې استاد ګڼل کېږي.

دوهم: شوقي سندر غاړي، چې مشهور یې میرزا نظر (د ۱۹۲۹ م حدود) استاد عبدالغفور برېښنا (مړ، کابل ۱۹۷۳ م) ډاکټر صادق فطرت (ناشناس)، کریم هراتي، احمد ظاهر لغماني، ساربان، نی نواز زکریا، شاه ولي، احمد ولي، ارمان، ظاهر هویدا، مهوش، هنګامه، سیما ترانه، احمد مرید او نور.

(c) ketabton.com: The Digital Library

ان په فني ډګر کې د ونې پر مخ تللي دي،
ی هم په استادۍ منل سوي دي، مثلاً غلام
اب یې دسرود په ډول راواړاوه (د ۱۸۵۰ م
لي خان او لمسی حافظ علي خان هم

خوانده چې ستارجو نومېدئ، د ۱۸۸۰م
غی، د ده زوی استاد قاسم جو د کابل په
۱۸۸۴ م وزیرېدئ او دموسیقي په هنر کې
دي موسیقي یې د افغاني مقامي لارو سره
یې راو ایستئ چې په کابل کې په ((طرز
وسیقي لـه ادب سـره نښلولـئ دئ او لـه
ې پر موقع داسې بیتونه د موسیقي په پردو
ال به وو. استاد قاسم ډېر شاګردان په دې
ې دپنځو شاهانو د دربار خوانده و (وفات،
ی ۱۹۵۶ م) دده زوی استاد یعقوب قاسمي
ې و او اوس استاد محمد حسین سر آهنګ د
ه هندي موسیقي کې استاد ګڼل کېږي.
غاړي، چې مشهور یې میرزا نظر (د ۱۹۲۹
ر برېښنا (مړ، کابل ۱۹۷۳ م) ډاکټر صادق
هراتي، احمد ظاهر لغماني، ساربان، نی
احمد ولي، ارمان، ظاهر هویدا، مهوش،
مد مرید او نور.

دموسیقی آلات:

د افغانستان د شلمی سدۍ په ساز و آواز کې دغه آلات مستعمل دي، چې اکثر له پخوا څخه را پاته دي:

۱. ضربی: لکه ډول، ډولکی، ډومبکی (زیر بغلي) دریه (داریال یا چنبه) ډمامه، دوپړۍ (طبله) تُمبل، نغاره، منګی او ټیم وهل.

۲. نفسي (ساهي): لکه نل (نی)، شپېلۍ (نای)، تولـه، تولکه، سورنا، ښکر، کرنا، درویځ، بین، باجه، توری (لکه شپېلۍ) تروم، بوغۍ (بوق) تیمچه، مشکی، باجه، ارمونیه، مورلۍ.

۳. اوتار (اهتزازي): لکه رباب، تنبور، غږکه (غچك)، سارنګۍ، چنګ، دلربا، دنبوره (دوتار) سنتور،ستار، سرینده.

مآخذ:

(۱) تاریخ بیهقی ۸۰ د مشهد چاپ ۱۳۵۰ ش.
(۲) تحفة البهادر/ ۳۲۲، ۳۲۵، ۳۹۶، طبع بنیاد فرهنګ ایران. غیاث ۳۶۹.
(۳) فیض محمد: سراج التواریخ ۳۹۲/۳ دکابل چاپ ۱۳۳۳ ق.
(۴) پوهاند عبدالشکور رشاد: د پښتو نظم عروضي سیستم (خطي)
(۵) سیال کاکړ: فولکلوري سوغات: د کوټې چاپ ۱۹۷۸ م. کاکړۍ د کوټې چاپ ۱۹۷۳.
غلام محی الدین ملګری: پښتني اتڼونه د کابل چاپ ۱۳۵۲ ش.
حبیب الله رفیع: دخلکو سندرې، د کابل چاپ ۱۳۴۹ ش.
(۶) نعیم کوثر: د ډهلي د آجکل مجله، اګست ۱۹۵۶م.

(c) ketabton.com: The Digital Library

(۵)

ودانۍ او معماري

د منځنۍ آسیاد معمارۍ فن له لسمی سدۍ څخه بیا د هرات د تیموریانو تر وختو پورې خورا غوړېدلئ و، چې نمونې یې د غزني او جام او دهرات منارې او نورې ودانۍ دي. د اتلسمی سدۍ په منځ کې چې احمد شاه دراني بیا د افغانستان سره شلېدلې لمن راغونډه کړه نو بیا د ودانۍ فن لړو ډېر وغوړېدئ او دلته مونږ وینو، چې د کابل او قندهار او هرات د معمارانو کورنیوخپله هنر نمایي بیا په ودانیو کې ښکاره کړې ده او درې د معمارۍ ډولونه پکښې لیدل کېږي:

لومړی: د خراسان قدیم سبك چې دهرات د تیموریانو په عصر (شپاړسمه پېړۍ) کې تکمیل سوئ و.

دوهم: د مقامي کلاوو او برجونو ښکلې ودانۍ چې مواد یې خاورې او ډبرې وې.

(۵)

ی او معماري

ـاری فن له لسمی سدی ځخه بیا د هرات د
خورا غوړېدلئ و، چې نمونې يې د غزني او
ـورې ودانۍ دي. د اتلسمی سدی په منځ
بیا د افغانستان سره شلېدلې لمن راغونډه
ـ ډېر وغوړېدئ او دلته موږ وینو، چې د کابل
ژرانو کورنیوخپله هنر نمایی بیا په ودانیو کې
معماری ډولونه پکښې لیدل کېږی:
ـیم سبك چې دهرات د تیموریانو په عصر
ـیل سوئ و.
ـوو او برجونو ښکلې ودانۍ چې مواد يې

دریم: دهند داسلامي سلطنت او مغولي شاهانو د ودانیو اثر چې (خراساني + هندي) سبك يې ګڼلای سو.

ددغو معماري ډولونو په ودانیو کې اکثر پخه خښته، اومه خښته، ګچ، تیږه، اهاك، سارو، خاوره او دای استعمالېده او د اقلیمي او اجتماعي اوضاعو په لحاظ يې غټې او پلن او جګ دېوالونه او په کابل کې د لرګو ودانۍ، خوبه نورو ځایو کې د پخو یا اومو خښتو پوښښونه او زربۍ جوړېدې. د کابل په ګرده سیمه کې د لرګو سره نښتې ودانۍ د لرګي د تزئیناتو سره رواج وې، خو دکندهار د پخو خښتو پوښښ چې په ګچو سره نښلول کېږي، تر اوسه ژوندی دئ. په هرات او شمالي سیمو کې د اومو خښتو دزربۍ پوښښونه له اقلیمي اوضاعو سره مقاومت کولای سي او دکابل او هندوکش په سیمو کې چې زلزلې پېښېږي، عمومي ودانۍ له لرګوځخه جوړېږي.

د ودانیو دننه دېوالونه او چتونه په سپینوګچو یا رنګه ګلکاریو او تصاویرو ښکلي کېدل، د کندهارد ګچو نقاشي او هندسي شکلونه او ډول ډول ګلکاری ډېرې نفیسې وې، دهرات دمقرنس سازۍ کار، د قدیم نفیس هنر نمایندګي کوله، د غزني نقاشانو د کابل د سیمو د ودانیو چتونه او دیوالونه په ښکلي رنګ او ډول انځور ول او کله کله به ښیښه کاري هم پکښې کېده اوسپین ګچې دېوالونه به په طلا یا د طلق په توتو افشان کېدل.

لکه چې دمخه وویل سوه، د کلیو کلاوې به د پخو ختو ځخه په دای (پخسه) داسې ټینګې او ښکلې ودانېدې، چې په سدیو به يې د

(c) ketabton.com: The Digital Library

باران، واورې او نورو طبيعي آفاتو، سېلو او زلزلو سره مقابله کوله او نړول به يې خورا ګران کار و، ختمه يې داسې پخوله، چې اول به يې يومن وچه خاوره له اوبو سره ګډه کړه، بيا به يې دونې سره واړوله او تر پښو لاندې به يې پخه کړه، چې بيرته به يې تول هغه يو من و.

په کابل کې د اتلسم قرن په آخرو کې د قندهار د معمارانو يوه مشهوره کورنۍ راغلې وه، چې مشرېې محمد ياسين معمار و،[1] له دوی څخه په کندهار کې د احمدشاه دراني ګنبده او د چارسو لويه ګنبده او د کندهار د شاه جامع او د خرقې شريفې ګنبده او جامع او زړه جامع اودمير هزار جامع عمارتونه او په نونسم قرن کې د کهندلخان جامع پاته دي او کله چې کابل ته راغله، دلته يې د کابل د بالاحصار کلاوې بيا جوړې کړې، دتيمورشاه ګنبده اود تميم انصار اوعاشقان و عارفان زړې ودانۍ هم ددوی په لاس جوړې سوې، د باغ بالا اوارګ ځينې ودانۍ، دجلال آباد د حکومتي باغ او د خلم د باغ جهان نما او د کندهار د منزلباغ او کوکران ودانۍ هم ددغه هنر نمونې دي.

په شلم قرن کې ددې کورنۍ معماران محمد يعقوب خان، عبدالصمدخان، غلام علي خان، عبدالله خان او په کندهار کې استاد يار محمد خان او نعيم جان وو، چې د ميرويس بابا ګنبده يې په ۱۹۳۰ م جوړه کړه.

(۱) عزيزالدين وکيلي: تيمورشاه ۴۹۷/۲ کابل چاپ ۱۳۴۶ش.

(c) ketabton.com: The Digital Library

(۶)
د کالیو صنعت

د نونسم قرن تر نیمایی پورې د افغانستان د خلکو کالي، دخپلو لاسو جوړ کړي کالي وو، چې له سپنسیو او اینخیو یا وربښمو څخه به اودل کېده لکه: کرباس، الچه، پتو، شوی، کېش، قاقمه، کُرك، برکه، وربښمینه نرمه، دسمالونه،کلاغی، قناویز، لونګی، بشرویه او نور...

ددغو لاسي صنایعو مرکزونه هرات، فراه، هلمند، کابل، ننګرهار، لغمان او د شمالي سیمو کلي او ښارونه وو، خو کله چې په دغو وختو کې دهند او روس له پلوه دماشیني مصنوعاتو تجارت شروع سو، نو په ورو ورو دغه لاسي داخلي مصنوعات لږ یا ورك سول، دهرات او کابل د وریښمینو او وړینو کالو او پتوانو

(c) ketabton.com: The Digital Library

دستګاهونه وتړل سوه، د نخي ټوکرانو او کرباسو صنعت مړ سو، فقط په شمالي ولایاتو کې لاتر اوسه هم فقط د چینو لپاره د وربښمیني یا نخي الچې جوړولو صنعت ژوندی دئ او په داخلي ماشیني برقي کارخانو کې د اغوستلو ټوکران دوني اودل کېږي، چې د لاسي نساجۍ، نفیس صنعت یې نابود کړئ دئ.

د غزني او کابل او نورو سړوسیمو د پوستین دوزۍ صنعت تر اوسه پاته دئ،چې د پسونو یاد قره قل یا ګیدړې او خفك له پوستو څخه ډېر نفیس پوستینونه او پوستینچې، دسکلې، جورابې یا خولۍ جوړېږي. او د ستنې په وربښمو ګنډلو ګل کاریو ښکلي کېږي. (۱)

پر کالیو باندی د قندهار د خامك دوزۍ وربښمین نقشونه او ګلونه یا د خولیو زریني او د ګلابتونو ګلکارۍ د لاسي صنایعو یوه نفیسه څانګه ده، چې تر اوسه لاهم ژوندۍ پاته ده.

د کراستې څخه نفیس کوسي او کوچۍ هم په هلمند، فراه، سیستان، قندهار، غور او نورو سړو سیمو کې د اغوستلو لپاره جوړیږي او د ژمي دبالاپوښ کار ورکوي. د کابل د پشمي پټو ګانو صنعت د ونې نفیس و، چې په ماشیني وسایلو یې هم اوس هغسې جوړونه ګرانه ده. دې پټو ګانو به تور، سپین او شکري رنګونه درلودل او خورا سپك او تاوده وو.

---

(۱) آریانا دایره المعارف ۳/ ۲۳۷۰ دکابل چاپ ۱۹۵۶ م.

(c) ketabton.com: The Digital Library

(۷)

مفروشات

د ډول ډول رنګه اوساده مفروشاتو جوړونه د افغانستان دخلکو یو قدیم صنعت دی، چې په شلمه پیړۍ کې هم ژوندی پاته دی، داخلي او خارجي بازار لري.

۱- غالۍ اودل:

چې د هندوکش په شمالی ولایاتو کې له بدخشانه تر میمنې او هراته، خورا نفیسې او پنډې تینګې د پایښت وړ رنګینې غالۍ جوړېږي او اوس لويې او کوچنۍ خارج ته هم صادرېږي، دجوړولو مواد یې سپنسې، اورته، وړۍ او مختلف نباتي او معدني رنګونه دي. مشهور انواع یې موری، قزل ایاقی،آقچه یی، هراتی دی. اکثر یې ښځې اوبي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

۲- کمبلې او تغرونه:

دا صنعت هم لـه پخوا څخه ژوندی پاتـه دی، رنګینې کمبلې او تغرونه له سپنسیو او اینخیو څخه اوبي، اکثر یې په هندسي او لوزي انځورونـو ښکلـي کېږي، چـې لـوی مرکـز یـې د افغانسـتان مرکـزي یاشـمالي سـیمې دي، هغسـې خـو نـو هـرڅوك دخـپل احتـیاج لـپاره کمبلې او تغرونه ځانته جوړوي.

۳- کراسته:

دا هـم لـه وړیـو څخـه بې لـه اودنـې پـه خاصـه توګـه او منبلـو او لندولو داسې جوړوي، چې وړی پخپله سره نښلي او د باندې رنګینې یـا سـاده ګـل کـاری پـرې کـوي، دسړوسیمو لـپاره ډېر ښـه فـرش ځنې جـوړوي او کلـه چـې لـه پـت څخـه جـوړه سـي، نـو خورا نفیسه او پسته وي. پـه بدخشـان، هلمـند، فـراه، او کـندهار کـې ښـې کراسـتې جوړېږي، چې کله خارج ته هم صادرېږي.

د کندهار دکراستو د توشکانو صنعت دېرش کاله پخوا لاژوندی وُ، چـې د خونـو د ژمـي د فـرش لـپاره بـه یـې یـو راز سـپین مـنقش او ډولـي توشـکان پـه خـورا ښکلو رنګو جوړولـه او خـاص صنعت کاران یې لرل.

(c) ketabton.com: The Digital Library

(۸)
سنګتراشي او حکاکي

د ډبرو تراشلو هنر له قديمه په افغانستان کې و، ځکه چې ددې سيمې غرونه او کانونه هر راز ښکلې او قيمتي ډبرې لري. د غزني د سپين مرمر ښکلي نمونې تر اوسه لا هم پاته دي. د هرات د تورې ډبرې صنعت او پر دغو ډبرو رازراز نقشونه او ليکونه، د ګازرګاه د ځينو قبرو پر شنختو باندې دسنګتراشۍ او خطاطۍ بهترين او نادرالمثاله بقايا دي.

په شمله سدۍ کې هم دغه صنعت لږو ډېر ژوندی و، په کندهارکې د سپينومرمرو او د شاه مقصود دژيړو نفيسو ډبرو کار، خاص بازار درلود او تر اوسه لاهم دا صنعت پاته دئ. د کابل، غزني، هرات، کندهار، بلخ، پر ځينو راپاتو شنختو باندې په ښکلي خط او

(c) ketabton.com: The Digital Library

ګل کارۍ سپین یاتور مرمر داسې ښکلي سوي دي، چې هره شنخته یې دهنر یوه ښکلې او نفیسه خوش نمایه نخښه ده.

په دغو انځوروسوو ښویو او رنګینو ډبرو به د ودانیو دننه او دباندې دېوالونه هم ښکلي کېدل. د کندهار د شاه مقصود دژیړې ډبرې د مشهور کان تسبیح خو په آسیا کې شهرت درلود. مساجد او منبرونه، د ماڼیو د دېوالو لاندې برخې او ششکونه او دروازې به د سپین مرمر څخه جوړېدلې، چې نمونې یې د کندهار او کابل او هرات د شلمې سدۍ په ودانیو کې تر اوسه خوندي او د خط اونقاشۍ دښکلا په لحاظ د لیدلو وړ دي او دکندهار د سنګتراشانو دکانونه په شلم قرن کې د ((حکاکانو بازار)) نومېدئ.

په دې وروستو کلو کې دماشیني سنګتراشۍ ځینې فابریکې چې په برېښنا چلېږي هم جوړې سوې دي، چې له هغو څخه د کابل د خواجه ملا دحجارۍ فابریکه مشهوره ده [1]

په لښکرګاه کې هم دګرم سېر د مرمرو له کانه څخه ښکلې ډبرې د ودانیو لپاره تیارېږي.

(۱) آریانا دایرة المعارف ۳ ۲۳۶۶

مرمر داسې ښکلي سوي دي، چې هره شنخته
نيسه خوش نمايه نخښه ده.
و ښويو او رنګينو ډبرو به د ودانيو دننه او
کلي کېدل. د کندهار د شاه مقصود دژيړې
سبيح خو په آسيا کې شهرت درلود. مساجد او
الو لاندې برخې او ششکونه او دروازې به د
يدلې، چې نمونې يې د کندهار او کابل او
ودانيو کې تر اوسه خوندي او د خط اونقاشۍ
لو وړ دي او دکندهار د سنګتراشانو دکانونه
کانو بازار)) نومېدئ.
کې دماشيني سنګتراشۍ ځينې فابريکې
م جوړې سوې دي، چې له هغو څخه د کابل د
ريکه مشهوره ده [1]
دګرم سېر د مرمرو له کانه څخه ښکلې ډبرې

۲۳۶۶

(۹)
مسګري او آهنګري

دخراسان په ښاري مرکزونو لکه هرات، کندهار، بلخ، کابل کې دمسو او اوسپنې د کار کوونکو (ښنانو) خاص بازارونه او دکانونه وو، چې دوی به دمسو يا ژيړو څخه خورا ښکلي لوښي لکه ګړوه، چلم، چلمچي،کاسې، څراغونه، پيتونسې، مجمې، د چايو لوښي، دېګونه او ښانکونه جوړول، پر دغو لوښو به يې ظريفه نقاشي او قلم کاري کوله، چې په خاصه توګه د غزني او هرات او کندهار او بدخشان مسګري مشهوره وه او تر اوسه لا هم په کابل کې د آهنګرۍ او مسګرۍ بازارونه له اتلسمې سدۍ څخه راپاته دي.

د اوسپنې څخه هم د کرنې مصنوعې آلات لکه يوم، کهۍ، تبش، نالونه، کولپونه، زنځير، چاړه، کلنګ او نور جنګي اسباب لکه

(c) ketabton.com: The Digital Library

توپ، زنبورك، نېزه، توره، خنجر او ځېښي د ژوندانه ضروريات او د پخلنگ لوښي جوړېدل او دې هنرونو نوموړي استادان درلودل، چې اوس د خارجي اوماشيني مصنوعاتو سره مقابله نسي کولای او لږ لږ ورکېږي.

تر اوسه لا هم په چاريکار اود لغمان په تيگري کې د اوسپني او فولادو شخه په لاس داسې صيقل سوي چړې او چاکوگان جوړېږي چې له ماشيني مصنوعاتو سره سيالي کوي.

د شلمې پېړۍ په سرکې د استاد پاينده خان ټبر د آهنگر باشي په نامه په کابل کې د سرکاري وسلې جوړولو د اوسپني دکار خانې مشران وو او استاد محمد عظيم يې د ۱۹۰۰ م په شاوخواکې مشر استاد و. (۱)

---

(۱) وکيلي: تيمورشاه ۷۲۲/۲.

ـره، خنجر او ځښې د ژوندانه ضروريات او د
او دې هنرونو نوموړي استادان درلودل، چې
ي مصنوعاتو سره مقابله نسي کولای او لږ لږ

ريکار اود لغمان په تيګري کې د اوسپنې او
سې صيقل سوي چړې او چاکوګان جوړېږي
و سره سيالي کوي.
کې د استاد پاینده خان تېر د آهنګر باشي په
کاري وسلې جوړولو د اوسپنې دکار خانې
مد عظيم يې د ۱۹۰۰ م په شاوخواکې مشر

(۱۰)
ترکاڼي (نجاري)

په هغو سيمو کې چې لرګي او ځنګلونه او د جوز ونې يا دتوت ښه لرګي ډير وو لکه کابل، کونړ، بدخشان، نورستان، پښتيا، غزنی هلته د نجارۍ صنعت هم له قديمه پاته و، له لرګو څخه منقش د لاس لرګي، لکړې، صندوخان، دروازې، ښانکونه او په کافرستان کې د بوتانو مجسمې او نور د ژوندانه ضروريات جوړېدل. پخپله په لرګي کې ګلکارۍ او شبکه کارۍ او برجسته يا کيندلې نقاشي کېدله، چې کله کله به يې د انساني ژوند مختلف مناظر هم پکښې انځور کول.

طبيعي ښکلا وې او د مرغانو او حيواناتو شکلونه به پکښې مصور کېدل او د لرګو د شبکه کارۍ او رنګ کولو صنعت په ښه ډول ژوندی و او اوس هم د ودانيو د چتو د مسطح سازۍ او ښکلولو

(c) ketabton.com: The Digital Library

صنعت لږ و ډېر پاته دئ او په کابل کې يوه د ترکاڼۍ لويه موسسه او کارخانه سته، چې په ماشيني وسايلو کار کوي.

په ځينو پخوانيوودانيوکې چې د لرګو هنري آثار پاته دي، هغه دا ښکاره کوي، چې پـه لـرګو کـې نقاشـي اوليکـنې او ښکلونـې رواج درلـود او د دې هنر يوه پاتـه نخښـه د بدخشـان پـه يمګان کې د ناصر خسـرو قباديانـي دمـرقد د سقف پـه نسـخ خط ليکلـي د قـرآن شـريف آيتونه دي.

بـلـه لـــرغــونې نخښـه يې هغـه دروازه ده، چې د لوګر د څرخ په يـــوه مـــسـجد کې پرته وه او د غزنوي دورې کوفي خطونه او نقشونه يې لرل.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دئ او په کابل کې يوه د ترکاڼۍ لويه موسسه او
ماشيني وسايلو کار کوي.
دانيوکې چې د لرګو هنري آثار پاته دي، هغه دا
ه لرګو کې نقاشي اوليکنې او ښکلونې رواج
وه پاته نخښه د بدخشان په يمګان کې د ناصر
قد د سقف په نسخ خط ليکلي د قرآن شريف

خښه يې هغه دروازه ده، چې د لوګر د خرخ په
ته وه او د غزنوي دورې کوفي خطونه او نقشونه

(۱۱)

ګاولې او څپلۍ جوړول

ګاولې د سرو سيمو يو راز پوره بوټ غوندې ګنډلی پای پوښ دئ، چې د غويي يا اوښ له څرمنې څخه جوړېدې. څپلۍ د تودو سيمو لپاره د څرمنې له تراړو څخه په داسې ډول جوړول کېدې، چې پښې ته ډېره هوا ورسېږي. په تودو سيمو کې بل راز ((خړې)) موچنې هم وې، چې کله کله به په رنګينو تارو يا ګلابتونو نفيسه ګل کاري هم پر کېده، چې زريني موچنې، يې بللې او له دغو څخه پېښورۍ او ملتانۍ مشهورې وې.

له څرمنې او نخې سپين اودلي تاره څخه يې هم داسې موچنې جوړولې، چې ډېرې سپکې وې او ((ګېوې)) يې بللې. او کله به له لرګو يا خاشو يانباتي اليافو څخه هم موچنې جوړېدې، چې هر قسم يې يو راز خاصه ښکلا درلوده.

د افغانستان په اکثرو ښارو او کليو کې ددغو صنعت کارانو خاصې راستې او دکانونه وو.

(c) ketabton.com: The Digital Library

(۱۲)

سراجي او پالان سازي

د آس زینونه او د حیواناتو کتي او پالاڼي او ځلونه جوړول د خلکو د ژوندانه او حمل و نقل لومړی احتیاج و، او په ۱۳۰۰ش ۱۹۱۹ م چې موټر رواج موند، تر دي دمخه په هر ښار کې د سراجانو او زین او کیزو سازانو د کانونه وو، چې د آس د ښکلا د پاره به یې هم دځرمنو ښخه ښکلي سامانونه جوړول. دخرو، اوښانو او نورو حیواناتو لپاره پالان سازي او دکتو جوړول هم یو مروج صنعت و.

(c) ketabton.com: The Digital Library

(۱۲)

...ي او پالان سازي

...حيواناتو كتې او پالاڼې او ځلونه جوړول د
...ل و نقل لومړی احتياج ؤ او په ۱۳۰۰ ش
...ج موند، تر دې دمخه په هر ښار كې د
...و سازانو د كانونه وو، چې د آس د ښكلا د
... څخه ښكلي سامانونه جوړول. دخرو،
...اتو لپاره پالان سازي او دكتو جوړول هم يو

د خاورو د لوښو صنعت (كلالي)

د افغانستان په اكثرو سيمو كې د خاورو لوښي په څښنګ او خوړنګ كې استعمالېږي.

منګي، كاسې، غابونه، صراحۍ، اوخورۍ، كونجۍ، منګوټې، دكۍ، تغاره، من، كوزه، كندولي، نيمني، ګيلاسونه او ډير لوښي له خاورو څخه جوړوي. چې تر اوسه لا هم د لاسي كلالۍ دستګاهونه او د خرڅلاو دكانونه په اكثرو ښارو كې سته.

د كندهارد خاورينو لوښو دكلالۍ صنعت ډير نري او ظريف لوښي په ساده خاورينه توګه راباسي. چې كله كله نقاشي هم لري د

(c) ketabton.com: The Digital Library

کابل د استالف لوښي چې په خاصو رنګه لعابونو ښکلي کېږي، د لاسي صنعت یوه ښکلې څانګه ده.

د هرات د کاشي کارۍ صنعت خو د آسیا په ښکلیو صنایعو کې تاریخي شهرت لري او ددې صنعت بقایا تر اوسه لاهم په هرات او بلخ او کابل کې پاته دي.

منقش او رنګین کاشي چې په ګلانو او هندسي خطوطو او اشکالو مزین دي ددغه صنعت د ودانیو د تزیین بهترین وسایل دي، چې پخوا به یې رنګونه پاخه او معدني وو، خو اوس یې جوهري رنګونو، پخوانی اصالت ور وران کړئ دئ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

چې په خاصو رنګه لعابونو ښکلي کېږي، د
ځانګه ده.

رۍ صنعت خو د آسیا په ښکليو صنايعو کې
ددې صنعت بقايا تر اوسه لا هم په هرات او

اشي چې په ګلانو او هندسي خطوطو او
صنعت د ودانيو د تزيين بهترين وسايل دي،
ه پاخه او معدني وو، خو اوس يې جوهري
ور وران کړئ دئ.

(۱۴)

زرګري

د راز - راز پسولونو لپاره په ټول افغانستان کې د زرګرۍ صنعت له پخوا څخه تر اوسه لا هم پاته دئ. د هرات او کندهار او کابل زرګران په هنري مهارت ښکلي پسولونه جوړوي.

په لويو کليو کې هم زرګران وي، چې د سر، غاړې، لاسو او پښو لپاره د ښځو زيبا پسولونه له سرو او سپينو زرو يا ژېړويا کوټو څخه جوړوي.

په دغو پسولونو کې خال، ټيك، بادام، غوړوالۍ، پېزوان، لبنتۍ، چمکلۍ، هار، نته، اوږۍ، امېل، وښي، پايزېب او نور ډېر اقسام جوړېږي.[۱]

---

(۱) آريانا دايرة المعارف ۳/ ۲۳۶۶.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دولتی تشبثات

تر استقلال راوروسته د افغانستان په دولتی تشبثاتو کې د هنر او صنعت لپاره دغه اقدامات په کابل کې سوي دي:

(۱) د افغانستان د صنایعو د تشویق لپاره یوه نظامنامه په۱۳۰۲ ش ۱۹۲۳ م خپره سوه.

(۲) په ۱۳۲۸ ش ۱۹۴۹ م د تشویق صنایع اصولنامه.

(۳) په ۱۳۳۴ ش ۱۹۵۵ م د زراعتي بانك او لاسي صنایعو اساسنامه.

(۴) په ۱۳۳۴ ش ۱۹۵۵ م د سینما، تیاتر او فلم اخیستلو دموسساتو لایحه.

(۵) په ۱۳۳۸ ش ۱۹۵۹ م د معارفو د تجارتي صنایعو اساسنامه.

(۶) د ۱۳۴۰ ش ۱۹۶۱ م په حدودو کې د پوهنې وزارت یو د میوزیك مسلكي مكتب هم جوړ كئ، چې د زاړه او نوي موسیقي اصول پكښې ښوول كېږي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دولتی تشبثات

ـروسته د افغانستان په دولتی تشبثاتو کې د هنر
ـه اقدامات په کابل کې سوي دي:
ـ د صنایعو د تشویق لپاره یوه نظامنامه په ۱۳۰۲
خپره سوه.
۱۹۴۹ م د تشویق صنایع اصولنامه.
۱۹۵۵ م د زراعتي بانك او لاسي صنایعو اساسنامه.
ـ ۱۹۵۵ م د سینما، تیاتر او فلم اخیستلو
ـحه.
۱۹۵۹ م د معارفو د تجارتي صنایعو اساسنامه.
۱۹۶ م په حدودو کې د پوهنې وزارت یو د
ـکي مکتب هم جوړ کئ، چې د زاړه او نوي
پکښې ښوول کېږي.

(۷) په ۱۳۴۴ ش ۱۹۶۵ م د تیاتر د هنري موسسې اساسنامه.

(۸) په ۱۳۵۲ ش ۱۹۷۳ م په کابل کې د افغان ننداري موسسه د کابل د چمن په سیمه کې د سینما، تیاتر، میوزیك، رقص او نورو تمثیلي هنرونو لپاره جوړه او اساسنامه یې خپره سوه، چې اوس ځینې فلمونه هم جوړوي او داطلاعاتو او کلتور د وزارت د هنر په ریاست پورې اړه لري.

(۹) په ۱۳۵۴ ش ۱۹۷۵ م د لاسی صنایعو د انکشاف مرکز جوړ او اساسنامه یې خپره سوه.

(۱۰) د ۱۳۴۰ش ۱۹۶۱ م په شاوخوا کې یو د صنایعو مکتب د پوهنې وزارت تاسیس کړئ و، چې تر اوسه هم چلېږي او په پروګرام کې یې د رسامۍ، نقاشۍ، مجسمه سازۍ، رنګمالۍ، معمارۍ، نجارۍ، تزیین او حکاکۍ زده کړه داخله ده.

(۱۱) د غلام محمد میمنه ګی په نامه یوه دمستظرفو صنایعو موسسه له ۱۳۵۰ ش ۱۹۷۱ م را په دې خوا داطلاعاتو او کلتور په وزارت کې د هنري روزنو کار کوي.

Get more e-books from www.ketabton.com
Ketabton.com: The Digital Library